

ANADOLU'DA ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI VE KÜLTÜR SOYGUNU

MEHMET ÖNDER*

Büyük Soygun:

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru, Avrupa ve Amerika'nın birçok ülkelerinde giderek artan antika ve eski eser koleksiyonu merakı, bu ülkeleri eski medeniyetlerin beşiği olan Doğu ülkelerine, özellikle Yakın Doğu'ya çekmeye başlamıştı. Doğu ülkelerinin tarih ve kültürlerini araştırmak amacıyla Avrupa üniversitelerinde kurulan *Şarkiyat-Doğu Bilim* kürsüleri, bu merakı gittikçe artırıyordu. Aslında bu kürsüler, Avrupa'nın Doğu'ya kaymak, Doğuda sömürgeler edinmek, Doğu'nun zengin kaynaklarından faydalanmak, kendi sınai ürünlerine pazar aramak gibi, politik ve ekonomik amaçlarla kuruluyordu. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya gibi Avrupa'nın süper devletleri müzelerini, Mısır'dan, Mezopotamya'dan, Suriye'den, Lübnan'dan, "Küçük Asya" dedikleri Anadolu'dan taşıdıkları arkeolojik eserlerle dolduruyorlardı. Akdeniz limanlarına demir atan gemiler, tonlarla ağırlıktaki obeliskleri (dikili taşları), sarkofajları (taş lâhitleri), heykelleri, mimarî parçaları, kitabeleri, mezar stellerini ambarlarına dolduruyor, Avrupa müzelerine boşaltıyorlardı. Tabiatıyla Doğu ülkelerine üşüşen Batılı arkeologlar, hatta bazan hevesliler ve mezar soyguncuları, eski şehir harebelerini, hüyükleri, tümülüsleri (yığma mezarları) didik didik ediyor, ne bulurlarsa götürüyorlardı.

Ondokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren Doğu ülkelerinde tam bir eski eser soygunu başlamıştır. Soygun giderek büyük boyutlara ulaşıyor, bu alanda süper devletler birbirleriyle yarış ediyorlardı. Bu "Büyük Soygun"du.

İşin garibi, bu soygun ve yağma döneminde bir kul çıkıp da: "Durun, ne hakla bu kazıları yapıyor, eserleri taşıyorsunuz?" demediği gibi, devlet yöneticileri yabancı elçilerin aracı oldukları bazı isteklerine yardımcı oluyor, gerekli izni kolayca veriyorlardı. Hatta, bir yabancı elçinin kazı izni isteğini, devrin padişahı, masraflarını da karşılayarak yerine getiriyordu.

* Dr., Türkiye İş Bankası Genel Müdürlüğü, Kültür İşleri Müdürlüğü.

Eski eser yağması yapılan yerlerin çoğu Osmanlı toprağıydı. Elçiler bu yağma döneminde en verimli medeniyet hazinelerinin yattığı topraklarda Bab-ı Âli'den arkeolojik kazı yapma iznini alabilmek için türlü entrikalar çeviriyor, rüşvet, hediye, sîyasî baskı gibi her türlü yolları kullanıyorlardı.

Her ne kadar Müşir Ahmed Paşa'nın çabalarıyla İstanbul'daki Aya İrini kilisesinde ilk müze kurulduysa da müze daha çok eski Türk silâhları koleksiyonu ile bir Askerî Müze niteliğinde idi. Arkeolojik ve tarihî sanat eserlerinin derlenip değerlendirildiği bir Devlet Müzesi, "Müze-i Hümayûn" adıyla daha sonra kurulmaya başlamış, bu müzenin başına da önce bir İngiliz, sonra da bir Avusturyalı, daha sonra bir Alman müdür getirilmişti. Eski eser konusunda bilgili oldukları anlaşılan bu yabancılar, bir Alman yazarın dediği gibi: *İstanbul'u önemli bir müze şehri haline getirmekten daha çok kendi ülkelerindeki müzeleri zenginleştirmek amacını güdüyorlardı.* Durum bu kadar acıydı. İlk Türk Müzecisi ve Eski Eserler Müdürü olan Osman Hamdi Bey, 1881 yılında atanmıştı. Osman Hamdi Bey, bir taraftan İstanbul'da büyük bir müze binası inşaatını başlatırken (şimdiki İstanbul Arkeoloji Müzesi), diğer taraftan 1883 yılında yeni bir *Eski Eser Nizamnamesi* çıkartarak yabancıların eski eser yağmacılığını önlemeğe çalışmış, Nizamname'nin 37. Maddesine "*Memalik-i Osmani'de keşfolunan âsâr-ı atıkanın memalik-i ecnebiyeye ihracı memnudur*" hükmünü koydurmuştur. Ondan önceki Nizamname hükümleri, meydana çıkarılan eski eserleri çıkaran ülke ile Osmanlı ülkesi arasında paylaşılması gibi, esnek, kaçırılmaya müsait ifadeler taşıyor, çoğu zaman çıkarılan eserler, çıkaran ülkeye bütünüyle bağışlanıyordu.

Osman Hamdi'ye kadar olan olmuş, giden gitmişti. Bunlar nelerdi? Bunları teker teker saymak, burada mümkün olmamaktadır. Konuyu genelinde ele alarak bazı örnekleri burada sergilemek istiyoruz.

Eskiçağların akıllara durgunluk veren yedi olağanüstü anıt yapısı, "dünyanın yedi harikası" diye adlandırılıyor, bunların başında da o zamanlar Halikarnasos diye bilinen Bodrum'daki Anıt-Mezar (Mausoleum) geliyordu. Bu Anıt-Mezar, M.Ö.352 yılında ölen Karya satrabı Mausolos adına güzel karısı Artemisia tarafından yaptırılmıştı. Kocasının yerine Karya tahtına oturan Kraliçe Artemisia, çok sevdiği kocasının adını ve hatırasını ebedileştirmek için o güne kadar bir eşi bulunmayan bir Anıt-Mezar yaptırmaya karar vermiş, bu işle Satyros ve Pythios adlı iki mimarı görevlendirmişti. Varını yoğunu Anıt-Mezar'ın inşaatına dökken, hattâ bir

söylentiye göre kocası Mausolos'un kendisine düğün hediyesi olarak verdiği ışık saçan gerdanlığı dahi bu uğurda harcayan Kraliçe Artemisia, ne yazık ki, Anıt-Mezar tamamlanmadan ölmüş, inşaat yarıda kalmıştı. Kar-yalılar, çok sevdikleri kralları adına yapılan bu Anıt-Mezarı bir şeref meselesi yaparak elbirliği etmiş, tamamlatmışlardı.

Mausolos adına yapıldığı için (Mausoleum) adını alan Anıt-Mezar gerçekten o güne kadar görülmemiş muhteşem bir eser olmuş, Halikarnasos (Bodrum) şehrinin ününü dünyaya yaymıştı.

Mausoleum Anıt-Mezarı, dikkörtgen ve basamaklarla çıkılan geniş bir podium'a (kaide) oturmaktaydı. Podium üzerinde yükselen mermer ana gövdeyi, Amazonlarla Hellenlerin efsanevî savaşlarını resimleyen kabartmalar kuşatıyordu. Ana gövdenin dört yönüne 36 sütun yerleştirilmişti. Bu sütunlar, 24 basamaklı bir piramit çatıyı tutuyordu. Çatının tepesinde, dört atlı bir savaş arabasında Kral Mausolos ve Kraliçe Artemisia'nın ayakta heykelleri vardı.

MÖ.333 yılında Makedonyalı İskender, Halikarnasos'u savaşla fethettiği zaman Mausoleum karşısında hayranlığını gizleyememiş, şehir yağma edildiği, birçok binaları yıkıldığı halde, bu esere dokunulmamıştı. İskenderden sonra çokça el değiştiren Halikarnasos, Mausoleum'u gözü gibi korumuştur. Romalılar ve Bizanslılar devrinde de Mausoleum korundu. Ne var ki, ondördüncü yüzyılın başlarında bir zelzeleyle Mausoleum göçtü, sütunları ve heykelleri parçalandı.

Ege kıyılarına kadar uzanan Anadolu Selçukluları zamanında, Halikarnasos şehri önemini kaybetmiş durumdaydı. Onbeşinci yüzyıl başlarında şehir Bodrum adıyla yeniden canlanmaya başlamıştı. Rodos'tan gelen St. John Şövalyeleri, burada bir kale yapmaya başlamışlar, bu çalışmalar sırasında Mausoleum'un taşlarından bol bol faydalanmışlardı. Anıt-Mezar'ın mermer frizleri ve heykellerini kireç ocağında yakıyor, yapının kesme taşları ile de kalenin duvarlarını örüyorlardı. Onların, Mausoleum kalıntılarını acımasızca tahribi, yakıp yıkmaları zelzeleden beter olmuştu. Mausoleum'dan artık çok az eser kalmıştı. O da yapının toprak enkazı altında gizleniyordu.

Derken, 1844 yılında, bir İzmir gezisi sırasında İngiliz Elçisi Lord Stradford Canning, Bodrum'a gelmişti. Bodrum'da kaleyi gezen elçi, kale bedenlerine yerleştirilmiş Mausoleum kabartmalarını görünce hayranlığını gizleyemedi. O günlerde Londra'daki meşhur British Museum (İngiliz

Müzesi) binası yeni bitmiş, eski müze bu binaya taşınmaya başlamıştı. Mausoleum'un eşsiz birer sanat eseri olan kabartmaları, bu müzeyi ne de güzel süslerdi. Bunları yerinden söktürüp Londra'ya gönderebilirse bundan İngiliz Kralı da çok memnun olur, belki de kendisine daha büyük bir makam verirdi! Yalnız bu kabartmaları, yerinden sökmeye, Londra'ya göndermeye Osmanlı Devleti razı olacak mıydı?

Elçi S. Stradford Canning, İstanbul'a dönüşünde Osmanlı Sarayı ile temaslara başladı. Sonunda Sultan Abdülmecid'den istediği izni bir fermanla aldı. 30 Ocak 1846 tarihinde Londra'daki karısına yazdığı mektupta sevincini bildiriyor, buna bütün İngiltere'nin sevineceğini yazıyordu.

Evet, İngiliz elçisi amacına ulaşmış, sevincinden uçuyordu. Nasıl uçmasın. Dünyanın yedi harikasından biri ve birincisi olan bu eserden arta kalan parçaları Londra müzelerine göndermenin, hem de masraflarını o ülkenin padişahına ödeterek söküp götürmenin ne büyük bir başarı olduğunu herkes takdirle anacaktı.

Taşıma işi gerçekleşmiş, Mausoleum'un muhteşem frizleri gemilere yüklenmişti. British Museum, elçinin bu armağını Mausoleum Salonunun kapısına yerleştirdiği bir plaketle ödüllendirmiş oldu. Plaketin üzerinde şu cümle okunuyordu:

"Bu Mausoleum frizleri, 1846 yılında Osmanlı Sultanı Mecid tarafından elçi Stradford Canning'e, onun tarafından da British Museum'a armağan edildi."

On yıl sonra 1856'da İngiliz arkeoloğu C.I. Newton, Mausoleum'un bulunduğu yerde kazılar yaparak Anıt-Mezar'ın oniki basamaklı kaide döşemesini ve mezar odasını bulmuş, kalan parçaları da British Museum'a göndermişti.

Bugün Bodrum'da Mausoleum'un yerinde temel araştırmaları yapmakta, Prof. Dr. Kristian Jeppesen'in başkanlığındaki bir kazı ekibi, 1969 yılında başlattığı araştırma ve kazıları Türk müzecilerinin gözetimi altında devam ettirmektedir.

Truva Soygunu:

İşte bugünlerde Osmanlı devletine bir müracaat daha oldu. Müracaatı yapan Heinrich Schliemann adlı zengin bir Alman'dı. Çanakkale Boğazı'nın yamacındaki Hisarlık Tepe'de kazı yapmak istiyordu. Elinde birtakım haritalar vardı. Onun bu müracaatını Alman ve Avusturya elçileri ısrarla destekliyorlardı. Gerekirse araziyi satın almak istediklerini, çıkacak

eserlerin yarısını Osmanlı Devletine bırakacaklarını, amaçlarının yalnız tarihe hizmet olduğunu söylüyorlardı. Osmanlı Devleti ötekilere olduğu gibi Heinrich Schliemann'a Hisarlık Tepe'de arkeolojik kazı yapması iznini verdi.

Heinrich Schliemann, 1822'de, Almanya'nın Mecklemburg şehrinde doğmuş, zengin bir ailenin çocuğuydu. Arkeoloji, tarih ve Şarkiyat tahsili yapmış olmasına rağmen genç yaşında ticaret hayatına atılmış, zahire tüccarlığından büyük bir servet yapmıştı. Eski Yunan tarihine tutkusu yüzünden Grekçe'yi öğrenmiş, Homeros'un *İlyada* adlı eserini başından sonuna kadar ezberlemişti. Bu tutkusuyla 1860 yılında Yunanistan'a yerleşti. Büyük bir malikâne satın alarak Yunan tarihi ile ilgili bütün kitapları burada topladı. Sürekli okuyordu. Homeros'un şiirleriyle o kadar büyülenmişti ki, *İlyada* destânında adı geçen kahramanların yaşadıkları yerleri görmeyi, hattâ meşhur Tahta At efsânesinin geçtiği Truva (Troya) şehrinin yerini bulmayı amaç haline getirmişti. Bu uğurda bütün servetini harcıyabilirdi. Hele Truva'nın yerini keşfedebilse, burayı kazacak, Truva Kralı Priamos'un burada gizlediği söylenen dillere destan hazinesine sahip olacaktı. Artık Truva ve Priamos'un hazinesi rüyalarına giriyor, Truva'nın yerini bulabilmek için geceli gündüzlü araştırmalarını sürdürüyordu.

Bunun için birkaç kez Çanakkale'ye gidip gelmiş, Boğazın iki yakasında günlerce dolaşmıştı. Sonunda kararını verdi. Bütün araştırmaları Hisarlık Tepesi yerinde eski Truva şehrinin bulunduğunu gösteriyordu. Kazıya bu tepeden başlayacaktı.

Heinrich Schliemann, 1869 yılında Sophia adlı, öğretmen olan Yunanlı bir kadınla evlenmiş, İstanbul'a gelerek Osmanlı devletinden kazı iznini almıştı. 1870 yılı Nisan ayında Hisarlık Tepesinde kazılarına başladı. Üst tabakalar açıldıktan sonra daha derinlere indi. Buluntular arasında seramik kap-kacak, kandiller, madenî eserler, (sonradan Truva II, diye adlandırılan) MÖ. 2500-2300 yılları olarak tarihlendiriliyordu. Kazılar iki ay kadar sürdü. Schliemann, buluntuları son bir defa değerlendirdikten sonra, kazı defterine bir kayıt düşüdü: "*Truva'yı buldum! ...*" Evet, Schliemann doğru söylüyordu. Yıllarca rüyalarına giren efsaneler şehri Truva'yı bulmuştu.

Şair Homeros'a göre, olaylar şöyle anlatılıyordu:

"Truva Kralı Priamos devrinde, kralın yakışıklı oğlu Paris, Yunanistan'a bir seyahati sırasında Sparta Kralı Menelaos'un karısı Güzel Hele-

na'nın gönlüne girerek onu kandırır, bir gece gemisi ile Truva'ya kaçıır. Sparta Kralı Menelaos, ağabeyi Agamemnon komutasında bir orduya, peşlerinden Truva üzerine gönderir. Truva şehri sağlam ve yüksek bir kal'a ile çevrilidir. Zaptedilmesi güçtür. Sparta-Truva savaşı aralıksız on yıl sürer. Spartalılar, Truva'ya bir türlü giremezler. Bakarlar olacak gibi değil, bir hile düşünürler. Tahtadan kocaman bir at yaptırıp, içine gizlice en güçlü savaşçıları koyarlar. Atın, ayakları altında, ayrıca tekerlekleri vardır. Bunu yaptıktan sonra, bütün malzemelerini toplayarak memleketlerine dönüyorlarmış gibi, gemilerine binip denize açılırlar.

Bu durumu, kal'anın burçlarından seyreden Trualılar, sevinç çılgınlıkları atarak, dışarı çıkarlar. Spartalılar'ın bıraktıkları Tahta Atı, bir savaş ganimeti olarak şehre çekerler. O gece şenlikler düzenlenir, herkes çılginca eğlenir, yer içer sarhoş olur. Gece yarısından sonra askerlerin sızdığı, şehrin derin bir uykuya daldığı sırada, Tahta atın içindeki savaşçılar çıkar, nöbetçilerin üzerine atlayarak, kal'a kapılarını ardına kadar açarlar. Ötede, pusuda bekleyen Spartalılar da Truva'ya üşüşür, birkaç saat içerisinde şehri ellerine geçirirler. Şair Homeros'un *İlyada* adlı eserinde uzun uzun anlatılan bu fetih destanı yıllarca unutulmaz ama, üzerinden geçen üç-dört bin yıl, Truva'nın yerini unutturur. Üstelik, Kral Priamos, şehrin zaptedildiği bu baskın gecesinde, dillere destan hazinesini, bir yere gizlemiştir. Spratalılar arar-tarar hazineyi bulamazlar. O halde hazine Truva şehrinin harabeleri arasında saklıdır. Ama nerede?

Heinrich Schliemann'ı, Truva'yı keşfinden daha çok, kral Primos'un hazinesi ilgilendirmektedir. Onun için, ilmî bir arkeolojik kazının gereği olan şehir tabakalarını, bulunan temelleri korumak, kazı buluntularını devirlerine göre, değerlendirmek yerine, bir define arayıcısı gibi hareket ederek, sistemsiz kazılarla toprağı allak-bullak etmiştir.

Schliemann, 1870 yılında başladığı kazılarını 1871 ve 1872 yıllarında da aynı hırs ve heyecanla sürdürmüş, kazıdan çıkarılan topraklar ayrı ayrı tepeler oluşturmuştur. Kazı buluntuları olan seramikler, kemik ve madenî eserler bir müzeyi dolduracak kadar çoğalmıştır. 1873 yılı baharında yeniden başladığı kazılarda kerpiç duvarlı bir saray kalıntısına rastlamış, bütün gücünü bu kalıntıların titizlikle temizlenmesine toplamıştır. O yılın Haziran ayının ortalarında bir duvar kalıntısına gizlenmiş bir zırh parçası, bir gümüş tabağın meydana çıkarılması ile kazıyı hemen tatil etmiş, işçileri dağıtmış, gece ay ışığında karısı Sophia ve güvendiği iki adamı ile bu duvarı kazmaya başlamış, derken bir-iki saat içinde, gerçekten de aradığı

hazineyi bulmuştur. Definenin buluntuları teker teker meydana çıkarıldıkça çığına dönen Schliemann, toz toprak içinde: “—*Priamos! Sonunda yakaladım seni! Artık hazinelerine ben sahibim*” diye çığlıklar atmış, gece yarısı bütün hazineyi karısı ile birlikte kazı evine taşımıştır. Kazı evinde karyolasının altına gizlediği define buluntularını başka kimseye göstermemiş, birkaç gün sonra, sanki hiçbir şey olmamış gibi, işçilerini normal kazılarına devam ettirmiştir.

Schliemann'ın bulduğu define, gerçekten Priamos'un gizlediği hazine mi idi?

Eşyalar arasında özellikle çoğu telkâri işçilikte, ustalıkla yapılmış altın süs eşyaları, kolyeler, küpeler, bilezikler, yüzükler, diademler (alınlıklar), altın ve gümüş kupalar, tabakalar, saç iğneleri, fibulalar (çengelli iğneler), elbise düğmeleri, hançer ve kalkanlar ve daha bir sürü değerli eşya vardı. Bunlarla Güzel Helena adını verdiği karısı Sophia'yı süsleyerek bir de fotoğrafını çekmişti. Hazineyi bulan Schliemann için şimdi tek bir mesele vardı. Bunları, Osmanlı Devletinin haberi olmadan Atina'ya kaçırmak. Bunu da becerdi. Truva hazinesi, bir süre sonra, Schliemann'ın Atina'daki muhteşem villâsında yerini almıştı.

Schliemann'ın Truva kazıları bir süre daha sürdü. Hazineye gelince, bu paha biçilmez eserleri Berlin'e götürdü. Başta Alman İmparatoru Wilhelm I. olmak üzere, Alman ilim akademileri, Schliemann'ı törenlerle taltif ediyor, madalyalar, plaketler veriyorlardı. Schliemann Truva Hazinesi'ni Alman müzelerine bağışlamıştır. Hazine önce Berlin'deki Charlottenburg Sarayı'nda sergilendi. 1890 yılında ölümünden sonra Pergamon (Bergama) Müzesi'nde yerini aldı. İkinci Dünya Şavaşı'na kadar bu müzede saklanan eserler, İkinci Dünya Savaşı sırasında sığınaklarda korunmuşsa da, Berlin'in Ruslar tarafından işgali günlerinde birden ortadan kaybolduğu görüldü. Truva Hazinesi'nin işgalci askerlerce yağma edildiği söylentileri yayıldı.

Bugün Truva kazılarında meydana çıkan bir kısım toprak ve madeni eşya, Türk ve Alman müzelerinde, sergileniyorsa da Schliemann'ın “Priamos'un Hazinesi” dediği büyüleyici defineden eser yok.

Bergama Tapınağı:

1861 yılında Osmanlı Devleti'ne sadrazam olan Keçecizade Fuad Paşa, çeşitli yenilik ve kalkınma hamleleri içinde şehirlerarası yol meselelerine de el atmıştı. İşe ilkönce Batı Anadolu yol planlaması ile başladı. Ken-

disine Carl Humann adlı bir Alman yol mühendisi tavsiye etmişlerdi. Alman Elçiliği'ne mektup yazılarak Carl Humann Türkiye'ye davet edildi. 1865 yılında da İzmir'de görevlendirildi.

Carl Humann, 1839'da Almanya'nın Essen şehri yakınlarındaki Steele kasabasında doğmuş, genç bir mühendisti. Arkeolojiye uzaktan da olsa ilgi duyuyordu. 1869 yılında bir gün Bergama'ya uğramıştı. Şehrin hemen yamacındaki yüksek bir tepe üzerinde bulunan Bergama Akropolü'nü ziyaret etti. Akropol'ün eteklerinde bir kireç ocağı kurulmuştu. Carl Humann, Akropol'den taşınan süt beyazı mermer mimarî parçaların, heykellerin kireç ocağına atılarak yakıldığını, kireç yapıldığını hayret ve dehşetle gördü. Akropol eski, antik Bergama şehrinin kurulduğu yerdi. Şehir tamamen terkedilmiş, kalıntıları toprak altında kaybolup gitmişti. O yıllarda, Batı Anadolu'da bir çok yabancı arkeologlar kazı yapıyorlardı. Bergama'da gördüklerini uzun uzun Berlin Müzesi'ne yazdı.

Berlin Müzesi, durumu Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirerek Bergama'da Carl Humann'ın başkanlığı altında, kendileri adına bir kazı yapılması için Osmanlı Devleti'nden ruhsat alınmasını istedi. Uzun yazışmalardan sonra, İzmir'deki Alman Konsolosluğu'nun sorumluluğu altında, istenilen ruhsat koparıldı. Berlin'den gelen arkeologla birlikte Carl Humann, 1871 yılında Bergama Akropolü'nde kazılara başladı. İlk kazılarda Zeus Tapınağı'nın kalıntıları bulunmaya başladı.

Bergama Zeus Tapınağı, Bergama krallarından Eumenes II. tarafından MÖ. 197-159 yılları arasında yaptırılmıştı. "U" planlı ve 5 basamaklı mermer bir podyum üzerine oturan tapınağın üst katı sütunlarla çevrili bir taraça şeklindedir. Taraçanın alt bölümünü 120m. yüksekliğinde ve 2.30m. genişliğinde yüksek kabartmalı bir friz çevirir. Frizler üzerindeki kabartmalarda tanrıların devlere karşı savaşlarını canlandırmıştır. Tapınağın batı yönündeki girişi, yirmi basamaklı geniş merdivenlerle taraçaya ulaşır.

Akropol'deki diğer tapınak ve mimarî eserlerle birlikte, zaman içinde yakılan ve üzerleri kalın bir toprak tabakası ile örtülü Zeus Tapınağı'nın kalıntıları Carl Humann ekibi tarafından meydana çıkarıldıktan kısa bir süre sonra restore edilmeye başlanmıştır. Olay bütün Avrupa'da günün konusu olmuş, Osmanlı Devleti ancak o zaman uyanarak, alelacele bir "Eski Eserler Nizamnamesi" çıkarmış, bu gibi yabancıların Osmanlı Devleti'nde yapacakları kazılarda bulunan eserlerin üçte birinin de Osmanlı Devleti'ne bırakılması karara alınmıştır.

Elimizdeki arşiv belgelerine göre, Alman Veliahdı'nın ricası ve girişimleri ile Bergama kazılarında üçte iki pay miktarı Almanlar'a bırakılmış, öteki üçte bir pay da 17 Haziran 1881 tarihinde İzmir'de Alman Konsolosu'nun yirmi bin frank teklif etmesi ile satılmıştır. Akropol'de meydana çıkarılan öteki heykel ve mimarî parçaların Osmanlılar'a düşen üçte bir payı da aynı yıl yine yirmi bin franka satılmış, böylece kırkbin frankla Bergama eserleri Berlin'e yolcu olmuştur. Yine elimizdeki 10 Ağustos 1881 tarihli Aydın Valiliği'ne yazılan bir belgede *Bergama Taharriyatı'nda bulunmuş olan âsâr-ı atıkanın seniye-i Hazret-i Padişahinin fermanı ile Berlin'e gönderileceği* ve yardımcı olunması bildirilmektedir.

Berlin Müzesi'nde restore edilen Bergama Tapınağı dünyaca tanınmış, müzenin adı "Pergamon" olarak değiştirilmiş, milyonlarca insan sırf bu tapınağı görmek için Berlin'e akmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında yerinden sökülerek sığınaklarda korunan tapınak, Ruslar'ın Berlin'i işgali ve müzenin bulunduğu Doğu Berlin'in de Ruslar'ın idaresine bırakılması ile Leningrad'a taşınmış, Almanlar'ın sürekli ricası ile tekrar Berlin'e getirilerek ikinci defa yerinde restore edilmiştir.

Artemis Tapınağı Kalıntıları:

İzmir-Efes harabelerine yakın İsabey Camii'ne yaklaşık 300 metre güneybatıda, Kuşadası'na giden karayolunun sağındaki derin boşluğa, halk, "İngiliz Çukuru"der. Neden "İngiliz Çukuru?" diyeceksiniz. Anlatalım:

İlkçağ yazarlarının "Dünyanın Yedi Hârikası"ndan biri olarak saydıkları ünlü Artemis Tapınağı burada yapılmıştı. Zamanla yakılan, yıkılan, taşları çeşitli yapılarda kullanılan bu tapınağın yerini, 1869 yılında İngilizler bulmuşlar, temellerine kadar kazmış, son kalıntılarını Londra'ya taşımışlar da ondan. ... Olay, çevre halkı tarafından unutulmamış, bu yüzden de buraya "İngiliz Çukuru" denmiş.

İsterseniz tarihin derinliklerine bir göz atalım:

Küçük Menderes'in Ege Denizi'ne döküldüğü körfezin yanbaşında binlerce yıl önce kurulan Efes şehri, MÖ. onbirinci yüzyıla doğru canlı ve hareketli bir döneme girer. Bir liman şehri olduğu için ticarî önemi artar. Bu yüzden çeşitli kavimlerin istilâsına uğrar. MÖ. altıncı yüzyılın yarısına doğru Lidya Kralı Krezüs'ün elindeyken Efesliler, eski tapınaklarının yerine büyük bir Artemis Tapınağı yaptıрмаğa karar verirler.

Artemis, Anadolu'nun Kybele'de anlamını bulan ve ebedî bekâretini koruyan tipik bir Ana Tanrıça'dır. Başında silindirik şeklinde tacı, göğsünde pek çok memesi, süslü uzun eteği, yanında geyik ve elinde ok-yayı ve Efes'e özgü şekliyle heykellendirilmiştir. Baba-oğul iki tanınmış mimarın yaptığı Artemis Tapınağı'nın ön ve arka cephelerini sekizer, yan cephelerini de yirmibeşer yüksek sütun çevirmekte ve üzerindeki üçgen prizma çatıyı tutmaktadır. Tapınağın Sella denilen ortasında da Artemis heykeli bulunmaktadır. İlkçağların en gösterişli yapısı olan Efes Artemis Tapınağı, o çağda dünyanın yedi hârikası arasında sayılmış, şöhreti yıllarca dillerde dolaşmıştır.

Tarihçiler Efes Artemis Tapınağı'nın yapıldıktan ikiyüz yıl sonra, adını duyurmak isteyen bir deli tarafından yakıldığını, tekrar onarıldığını yazırlar. Tapınak, Romalılar devrinde de kullanılırsa da, Bizanslılar, Hıristiyan dininin etkisiyle tapınağı yıkar, sütunlar ve mimarî parçalarını, İstanbul'daki Ayasofya, Efes'deki St.Jean Bazilikası'nın inşaatında kullanırlar. Artemis Tapınağı artık bir harabedir. Efes şehri ile birlikte ömrünü tamamlar.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın süper devletleri Doğu'daki eski medeniyet merkezlerini birer birer araştırarak kazılar yapar, buldukları her eski eseri müzelerine taşıırken, Efes harabeleri de gözden uzak tutulmaz.

İstanbul'daki İngiliz elçisi Lord Stradford, dünyanın yedi hârikasından ikisinin Ege bölgesinde olduğunu bildiği için, bunların kalıntılarının Londra'ya (British Museum'a) kaldırılmasının bu müzeye ün kazandıracak olduğunu bilmektedir. Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid'e nüfuz ederek bunlardan Bodrum'daki Halikarnas Tapınağı'ndan arta kalanları, yerinden söktürerek padişah fermanıyla İngiltere'ye göndermişti. İngilizler, şimdi Artemis Tapınağı artıklarına göz dikmişlerdi. Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz'in emriyle Efes'te kazı yapmak için ruhsat almakta zorluk çekmediler. 1863 yılında British Museum adına İngiliz demiryolu mühendisi J.T.Wood Efes'te incelemeler yaparak Artemis Tapınağı'nın yerini buldu ve ilk kazmayı vurdu.

Tapınağın kalıntıları üzerinde 6-7 metre yüksekliğinde bir toprak yığını vardı. Önce bu molozu kaldırttı. Sonra da Tapınak'tan arta kalan mimarî parçaları, kabartmaları, frizleri, heykelleri birer birer çıkardı. Özellikle, tapınağa Lidya Kralı Krezüs'ün hediye ettiği kabartma figürlerle süslü sütun gövdeleri, buluntuların şaheser örnekleriydi. Kazılar 1874 yılına kadar sürdü.

İngilizlerin Efes'te aldığı kazı iznine göre, meydana çıkarılan taşınır eski eserler, İngiltere ve Osmanlı devleti arasında yarı yarıya pay edilecekti. Ne gezer? Mühendis J.T. Wood, çıkan eserlerin tamamını Londra'ya göndermiş, Osmanlı devletine de; *"Kusura bakmayınız. Bunlar öyle parçalar idi ki, yarı yarıya paylaşılacak olsa ne size, ne bize bir şey kazandırmazdı. Hem sizin topraklarınızda o kadar çok antik eser var ki, nereye koyacak, nerede sergileyeceksiniz? Devlet-i Âliye, kendi payına düşen eserleri İngiltere'ye armağan etmiş olmakla, Türk-İngiliz dostluğunu perçinleştirmiş oluyor"* diyor, devlet ileri gelenleri de buna ses çıkarmıyorlardı. Artemis Tapınağı'ndaki kazılara, J.T. Wood'dan sonra D.G. Hugart devam etti. Tapınağın ilk temellerine kadar inildi. Böylece tapınağın yerinde derin, kocaman bir çukur açılmıştı. Artık hiçbir şey kalmadığı görülünce, İngilizler çukuru dahi kapatmaya lüzum görmeden çekilip gittiler. Halk da buraya "İngiliz Çukuru" adını verdi.

Efes'teki İngiliz kazıları, Avusturyalılar'ın iştahını çekmiş 1895 yılında Sultan Abdülhamid II'den uzun vadeli bir kazı izni alarak, Artemis Tapınağı dışında kalan harabelerde Avusturyalı O. Benndorf tarafından kazılara başlandı. Hatta Avusturyalılar, Efes harabelerinin tümünü satın alarak, bu araziye de mülkiyetlerine geçirmişlerdir. Bütün bu kazıların sonucunda meydana çıkarılan, frizler, kabartmalar, vazolar Viyana'ya taşındı. Bu arada Müze-i Hümayûn Müdürleri Osman Hamdi, ondan sonra Halil Ethem (Eldem) beylerin bazı müdahaleleri olmuşsa da bunlar Abdülhamid II. nezdinde Avusturya'lıların girişimi ile önlendi. Ancak 6-7 heykel geri geldi.

1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışıyla Efes'te Avusturya kazıları sona erdi. Cumhuriyetin ilânından sonra 1926 yılında Avusturya Arkeoloji Heyeti, tekrar kazı izni alarak Efes'te kazılara başladı. Bugün bu kazılar hâlâ devam etmektedir. Efes'ten taşınan arkeolojik eserler ise, bugün Viyana'da Hochburg Sarayında kurulan Efesos Museum'da sergilenmektedir.

Milet Agorası:

İşte bugünlerde tanınmış ilim adamı ve arkeologu Wiegand, Berlin'deki Kraliyet Müzesi adına Milet'te kazı yapmak üzere Osmanlı Devleti'nden uzun vadeli bir ruhsat aldı. Milet, eski çağların Ege Denizi'ne açılan önemli liman şehirlerinden biriydi. MÖ. 1600 yıllarında kurulmuş, MÖ. yedinci yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştı. Yine MÖ. 494 yılında Doğu'dan gelen Persler, şehri yakmış, yıkmış, halkını Mezopotamya'ya sürmüşlerse de, şehir bir süre sonra eski ününe kavuşmuş, Romalılar devrinde Bergama krallarının idaresinde yeni yapılarla süslenmişti. Bizanslılar

devrinde dağılan Milet, Osmanlı devrine ancak bir harabe olarak ulaşabilmişti. Arkeolog Theodor Wiegand kazı ekibiyle işe, önce önemli yapıların bulunduğu yerlerde başladı. 1899'da başladığı kazılarda toprak altından çıkardığı mimarî parçaları Berlin'e gönderiyordu. Bunlar arasında Güney Agora diye adlandırılan bir Roma çarşısının Kuzey Kapısı da vardı. Bu yalnız bir kapı değil, 15 metre yüksekliğinde muhteşem bir anıttı. MS. İkinci yüzyıl ortalarında imparator Antonius Pius zamanında yapılmıştı. Anıtın ön yüzeyinde, 3 basamaklı merdivenlerle çıkılan, yuvarlak kemerli üç giriş kapısı vardı. Kapı aralarındaki boşluklar çift sütunlu setlerle yükseltilmişti. Üst kat, kemerli üç niş ve sütunlarla süslüydü. Anıtı, yine süslü çatılar örtüyordu.

Arkeolog Theodor Wiegand, Agora'nın bu Kuzey Kapısı'nın kırılan parçalarını ustalıkla yüze çıkardı. Bunları numaralayıp sandıklara yerleştirdi. İş, Berlin'e göndermeye kalmıştı. Bunda da zorluk çekmedi. Önce çok önemli parçaları İzmir'e göndererek vapura yükletti. Diğerlerini de "pek önemli parçalar değil, sadece yapı taşlarıdır" diyerek Osmanlı Devleti'nin izniyle ayrı bir vapurla Marsilya'ya, oradan da trenle Berlin'e sevketti. Taşlar Berlin Kraliyet Müzesi'nde (Şimdi Doğu Berlin Pergamon Museum), ayrı bir salonda, aslına uygun şekilde restore edildi. Noksanlarının büyük bir bölümü tamamlandı. Bergama Zeus Tapınağı'nın az ötesinde yerini aldı. Anıtın çevresine ve bitişik salonlarına Milet'ten çıkan heykel ile gerçek bir şaheser olan üç ayaklı kazan yerleştirdi.

Theodor Wiegand, Milet'teki kazılarını Birinci Dünya Savaşına kadar sürdürdü. Türk devri eserlerine de meraklıydı. 1913 yılında Batı Berlin'in Dahlem semtinde yaptırdığı evine, İstanbul Arnavutköy'deki eski bir Osmanlı evinin işlemeli tavanını satın alarak yerleştirdi. Bahçesini de yine İstanbul'dan getirdiği eski bir Osmanlı çeşmesiyle süsledi. Ev bugün Wiegandhaus-Wiegandevi adıyla müze olarak Dahlem'deki Alman Arkeoloji Enstitüsü idaresi altında ziyarete açıktır.

Sonuç:

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ondokuzuncu yüzyıl ortalarından Cumhuriyet dönemine kadar Batılı devletlerin Anadolu'da yaptığı arkeolojik kazılar, Osmanlı devletinin eski eserlere karşı umursamazlığı, hele İslâm öncesi arkeolojik kalıntılara ilgisizliği yüzünden acımasız bir kültür soygunu olarak tarihe geçmiştir. Anadolu'nun geçmiş devirlerini süsleyen bu müstesna kültür ve sanat eserleri yerlerinde değerlendirilmiş olsaydı, her halde insanlık tarihine çok büyük bir hizmet yapılmış olurdu. Ne var ki,

bilim anlayışından çok uzak, Batının şoven ve çoğu arkeoloji biliminden uzak maceracı heveskârları bir definecilik anlayışı içerisinde bir soyguna önyak olmuşlardır.

Cumhuriyet dönemine gelince, bu kez de yeraltı kültür servetleri devlet izniyle değil, kaçak kazılarla Avrupa'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin müzelerine hatta zengin koleksiyonerlerin evlerine akmaya devam etmiştir. Bir başka yazımızda bu konu üzerinde duracağız.

Resim 1 — Truva Kazı Ekibi (önde) ve işçiler (1893).

Resim 2 — Truva'da H. Schliemann'ın Kazı Evi.
Soldan Sağa : W. Dörpfeld, E. Bötticher, H. Schliemann, G. Niemann.

Resim 3 — Truva'da Kazı Yapan
H. Schliemann.